ZSOLDOS ATTILA*

MIÉRT ÉPPEN KÁROLY?

Kulcsszavak: *politikatörténet, királyi hatalom, oligarchák, utolsó Árpádok, I. Károly*

„... olyan ádáz ütközet keletkezett, amilyen a tatárok ideje óta még nem volt Magyarországon” – jellemezte a 14. századi krónikás annak a csatának a hevesességét, melyet 1312. június 15-én a Kassa melletti Rozgony falu határában vívtak meg I. Károly magyar király és egykori támogatója, az 1311 szeptemberében megölt¹ Aba nembéli Amadé ellene lázadó fiai, akiket az Északnyugat-Magyarország nagy részét ellenőrzése alatt tartó Csák nembéli Máté is támogatott az uralkodó ellenében.² 1311 és 1323 között az országban szinte megszakítás nélkül harcok folytak I. Károly és az oligarchák között, s forrásaink több, nem kevésbé véres ütközet emlékét tartották fenn, az ismert várostromokat pedig a korszakkal hivatásszerűen foglalkozó történészek is csupán alapos felkészülés után tudnák hiánytalanul felsorolni. A krónikás azon döntése, hogy a hadi események közül egyedül a rozgonyi csatát érdemesíti feljegyzésre méltónak, mind a mai napig döntően befolyásolja a történeti köztudatban a királyi hatalom és az oligarchák közötti harcról élő képet: azt a látszatot kelti ugyanis, mintha I. Károly győzelme Rozgonynál el is döntötte volna a küzdelem kimenetelét. Valójában, persze, a küzdelem java még Károly előtt állt. Ennek megvívásakor támaszkodhatott bizonyos tapasztalatokra, a harc ugyanis, igen változatos eszközökkel, akkor már évtizedek óta tartott. A királyi hatalommal szembeforduló oligarchák felett azonban Károly elődei – IV. László és III. András – nem tudtak döntő (vagy akár csak az ország számára tartósabb nyugalmat biztosító) győzelmet aratni, riválisai a magyar koronáért folytatott versengésben – a Magyarországon László néven uralkodó cseh Vencel és a bajor Ottó – pedig kísérletet sem tettek rá. Közismert tény ugyanakkor, hogy végül valóban Károly volt az, aki felszámolta az oligarchák hatalmát: az alábbiakban az 1270 és 1323 közötti bő fél évszázad azon jelenségeit vesszük közelebből szemügyre, amelyek választ kínálnak a címben szereplő kérdésre: miért éppen Károly volt az, akinek sikerült?

A későbbi oligarchák első próbálkozásai hatalmuk felépítésére, már IV. Béla uralkodása idején megfigyelhetők,³ ám mind ő, mind utóda, V. István gátat tudott szabni e törekvéseknek.

* ZSOLDOS Attila (sz. 1962), akadémikus, történész, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

- 1 1312. jan. 7.: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*. Szerk. NAGY Iván, NAGY Imre, VÉGHÉLYI Dezső, KAMMERER Ernő, LUKSICS Pál. I–XII. Bp., 1871–1931. (a továbbiakban Zichy) I. 137.
- 2 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c. 196.: prelium durissimum est commissum, quale a tempore Tartarorum in Hungaria non contigit celebrari – Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban SRH) I. 488.
- 3 Lásd pl. (1256.) márc. 29.: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közé teszi WENZEL Gusztáv. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) VII. 458. (keltére

IV. László azonban 10 éves gyermekként lépett a trónra 1272-ben,⁴ s ez a helyzet kedvező lehetőségeket kínált „az ország [...] rendjének megbontói” (*status regni [...] disturbatores*), „a hűtlen [...] konkolyhintók és viszályszítók” (*infidelis [...], tanquam zyzaniarum et guerrarum suscitator*), „az álnok zsarnok”-ok (*dolosus tyrannus*)⁵ számára. IV. László gyermekkirályságának éveit az előkelők érdekcsoportjainak harcaival teltek, mely küzdelem a bárói tisztségek birtoklásáért folyt: 1272 és 1277 között nem kevesebbszer, mint tizenegyszer cseréltek gazdát a főbb méltóságok.⁶ Az anarchia éveit alatt a magyarországi egyházak igen keserves tapasztalatokat szereztek, elsősorban a maguk kárán, nem csoda tehát, hogy a főpapok közül kerültek ki azon csoportosulás vezetői, akik megelégtették az ország romlását. 1277-ben nagykorúvá nyilvánították IV. Lászlót,⁷ aki esküt tett „a béke megbontói”-nak (*pacis turbatores*) megrendszabályozására. Az eseményre az ország „általános gyűlésén” (*in generali congregatione*) került sor,⁸ s ezt követte a Tiszántúlon oligarchikus magánhatalom kiépítésével elsőként megpróbálkozó Geregye nembéli Pál fiainak leverése.⁹

Az „általános gyűlés” és a Geregyék elleni hadjárat azon két stratégiai elképzelést állítja elének, amelyeket a királyi hatalom helyreállítása érdekében és az oligarchák ellenében fellépni akarók céljaik elérése érdekében követtek. Az utóbbi – erőszakkal válaszolni az erőszakra – nem szorul különösebb magyarázatra, természetes reakciónak tekinthető a középkorban. A radikális válasz gyors eredményt ígért, csakhogy működőképességének nélkülözhetetlen feltétele volt az erő, a magyar királyi hatalom azonban éppen ennek volt a leginkább híján ezekben az években. IV. László ennek ellenére makacs következetességgel tett meg-megújuló kísérleteket arra, hogy fegyverrel kényszerítse térdre az oligarchákat. 1281-ben különösebb eredmény nélkül Aba nembéli Amadé bátyjának, Fintának a várait ostromolta a Kőszegi fivé-

lásd *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre, BORSÁ Iván. I/1–II/4. Bp., 1923–1987. 1084. sz.

4 Vö.: WERTNER Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája, 1892. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) 534.; KÁLLAY Ubul: *Kutatások IV. László korára*. Századok XL(1906). 41–45.

5 1317. máj. 22.: *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis*. Szerk. NAGY Imre, NAGY Gyula. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban AO) I. 427.; (1)317. nov. 3.: AO I. 446.; 1323. jan. 20.: Zichy I. 219., vö.: Enikő CSUKOVITS: „Le serpent tortueux” et „les satellites du Satan”: *L’image de l’ennemi dans les narratives des chartes de donation des rois Anjou en Hongrie = La Diplomatie des États Angevins aux XIII^e et XIV^e siècles. Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest 13–16 septembre 2007*. Edd. Zoltán KORDÉ, István PETROVICS. Roma–Szeged, [K. n.] 2010. 339–348.

6 Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp., História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. (História Könyvtár – Monográfiák 1.) 285–286. – A részletes adatokat lásd ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., História – MTA Történettudományi Intézete, (História Könyvtár – Kronológiák. adattárak 11.) 2011. (a továbbiakban ZSOLDOS 2011.) passim.

7 1277: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus*. Kiadják NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly, VÉGHÉLY Dezső. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VII. 165.

8 (1277.) máj. 30.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bearb. von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER et al. I–VII. Hermanstadt–Köln–Wien–București, 1892–1991. I. 131.

9 1278: ÁÚO IX. 196–197., vö.: még Szűcs: *i. m.* 296–298.

rek támogatását élvezve,¹⁰ 1283–1284 fordulóján azonban már a minapi szövetségesei ellen viselt hadat, hetekig ostromolva eredménytelenül azok egyik várát.¹¹ 1286 végén újra Kőszegi Iván és Miklós ellen támadt: ez alkalommal ért el bizonyos sikereket, anélkül azonban, hogy a Kőszegiek hatalmát meg tudta volna törni.¹²

A bárói méltóságokat birtokló s az azok kínálta hatalmi lehetőségekkel visszaélő előkelőkkel szembeni hatékonyabb fellépés eszközét a főpapok egy sajátos kormányzati rendszer, a rendiség bevezetésében keresték. Ennek a királyi hatalmat korlátozó vonásai Magyarországon is jól felismerhetők ugyan, ám a rendi intézmények elsősorban mégis az oligarchák megrendszabályozására szolgáló politikai berendezkedés egyes elemeiként valósultak meg.

Az államszervezet rendi jellegű átalakításának programját kidolgozó főpapok életútjában több közös vonás fedezhető fel. Valamennyiük esetében kimutatható, hogy külföldi egyetemeken készültek fel egyházi karrierjükre, s többségük hosszabb-rövidebb ideig a királyi kancelláriában tevékenykedett, némelyikük pedig emellett még diplomáciai megbízatásokat is teljesített. Vezetőjük, Lodomér esztergomi érsek például Bolognában tanult jogot, majd IV. Béla fiának, Istvánnak az alkancellárjaként szerzett tapasztalatokat az államkormányzat terén. Innen került a váradi püspökség élére, hogy aztán 1279-ben Esztergom érsekeként a magyar egyház feje legyen. Aligha lehet kétséges, hogy e főpapi kör tagjai a külföldi egyetemeken töltött évek során ismerkedtek meg a rendiség eszméivel, az pedig bizonyosra vehető, hogy a konkrét példával a Német-római Birodalom egyik egyházi fejedelemsége, a friaul-aquileiai patriarchátus szolgált. Az államkormányzat rendi átalakítása a politikai döntéshozatal legfontosabb intézményeit érintette. Az operatív döntéseket meghozó királyi tanácsnak addig a főpapok és a bárók voltak a tagjai, most a nemesség képviselői is helyet foglalhattak közöttük. Kormányzati és bíraskodási feladatokat ellátó gyűlések tartása addig is szokásban volt, ezek azonban a királyi tanács ülései voltak, melyek tárgyalásaiba esetenként bevonták a tisztségeket éppen nem viselő előkelőket is. Az új rendben a nemesség képviselői is megjelenhettek a gyűléseken – személyesen vagy képviselőik útján –, s tevőleges szerephez juthattak a döntések meghozatalában. IV. László halála után a főpapok ugyanezen politika fenntartását várták el a részben általuk a trónra juttatott III. Andrástól,¹³ jóllehet akkor már világos volt, hogy az oligarchák ellenében mindez mit sem ér. 1292-ben és 1296-ban immár III. Andrásnak kellett újra Kőszegi Iván ellen kellett hadakoznia (1292-ben még a fogságba esés megaláztatását is el kellett viselnie),¹⁴ 1294-ben a Borsák ellen került sor hadjáratra, s Csák nembéli Máté szintén

10 ZSOLDOS Attila: *Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlatja*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 90–93.

11 L. pl. (1284). jan. 9.: ÁÜO IX. 565., (1284.) febr. 16.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. Bearb. von Hans WAGNER, Irmtraut LINDECK-POZZA et al. I–V. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. (a továbbiakban UB) II. 180–181. – Mindkét oklevél az ostromolt Borostyánkő alatt (sub castro Perustain) kelt.

12 1287. jan. 25.: ÁÜO XII. 451–452., 1287. márc. 2.: HO II. 18., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii FEJÉR. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban CD) V/3. 344.

13 GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1987.

14 SZABÓ Károly: *III. Endre fogsága 1292-ben*. Századok XVIII(1884). 97–113.

III. András uralkodása idején építette ki a maga hatalmát.¹⁵ 1298-ban láthatók is a jelei annak, hogy III. András új utakat keres az oligarchák ellenében: a király szabályos szerződést kötött öt bárójával. A szerződések kölcsönös jogokat és kötelességeket írtak elő a feleknek, s ennyiben határozottan hűbéries színezetűek, ami előzmények nélküli jelenség a magyar uralkodó és alattvalói viszonyában, legyenek bár az utóbbiak még oly hatalmasok.

A szerződések közül csak az maradt ránk, amelyet a király és felesége, Ágnes királyné Ákos nembéli István országbíróval kötött, ennek utalása alapján azonban világos, hogy III. András Rátót nembéli Domokos tárnokmesterrel, Aba nembéli Amadéval, Demeter pozsonyi és zólyomi ispánnal, valamint Szécs nembéli Pál komáromi, mosoni és győri ispánnal lépett hasonló szövetségre.¹⁶

A szerződések híven tükrözik az uralkodó politikai koncepcióját: együttműködni azokkal a hatalmasokkal, akik erre hajlandóságot mutatnak. Az érintett bárók közül Aba nembéli Amadé maga is oligarcha volt, a többiek pedig erre törekedtek. Az öt báró által ellenőrzés alatt tartott terület az ország északkeleti határvidékétől a Dunántúl északi részéig húzódó széles sávot ölelte fel. A szövetség elsődleges célja az volt, ez aligha lehet kétséges, hogy biztosítsa a király számára legveszedelmesebb ellenfeleivel, a Kőszegiakkal és Csák nembéli Mátéval szemben azt az erőt, amelyet nem nélkülözhetett. Néhány év uralkodás bőségesen elegendő tapasztalatot biztosított III. András számára annak felismeréséhez, hogy a királyi hatalommal való együttműködésre képtelen oligarchákkal szemben kizárólag az erő nyelvéen lehet és érdemes beszélni. Ott keresett tehát politikai támogatást, ahol találhatott, nevezetesen a szerződéssel magához kötött bárók oldalán. Az érintettek érdekei ugyanis bizonyos mértékig egybeestek a királyi hatalom érdekeivel, hiszen azok, akik – mint Demeter vagy Pál – a Kőszegiek vagy Csák nembéli Máté közvetlen szomszédságában próbáltak boldogulni, maguk is nyugtalanul tekinthettek azok csillapíthatatlan terjeszkedési vágyára, a többiek viszont saját hatalmuk továbbépítése érdekében találhatták kedvezőnek III. András ajánlatát. A király és az öt báró szövetsége nem szilárd elvi alapokon nyugodott tehát, hanem a pillanatnyi érdekazonosságon. Andrásnak azonban minden lehetőséget meg kellett ragadnia hatalma növeléséhez, s nyilván többre becsülte a hű bárói által szükség esetén csatasorba állítható fegyvereseket, mint akár a legszebb elveket.¹⁷

III. András lépését ellenfelei nem hagyták válasz nélkül. A magyar krónikák előadása szerint 1299-ben az előkelők egy csoportja VIII. Bonifác pápához fordult, hogy adjon III. András helyett új királyt az országnak.¹⁸ A krónika tudósítása és egy 1300. február 10-i nápolyi feljegyzés együttes tanúsága alapján a csoport tagjai azonosíthatók: a Héder nembéli (kőszegi) Henrik-fiak és Csák nembéli (újlaki) Pós fia Ugrin mellett ott találjuk közöttük a horvát Baboníciók és Frangepánok képviselőit, azonfelül Csák nembéli Mátét és testvérét, Márkot,

15 III. András uralkodásáról összefoglalóan lásd LENKEY Zoltán–ZSOLDOS Attila: *Szent István és III. András*. Bp., Kossuth Kiadó, 2003. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból) 119–234.

16 1298. (júl. 23. u.): HO VI. 431–435.

17 A szerződések értékelésére lásd GERICS: *i. m.* 308–309., Szűcs: *i. m.* 337–341.

18 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c.* 186. (SRH I. 477.).

valamint unokafivérüket, Márk fia Istvánt, továbbá Borsa nembéli Rolandot.¹⁹ A III. András uralmát törvényesnek el nem ismerő nápolyi Anjou-udvarban – ahol a magyar királyt csak „valami András nevű velencei”-ként (*quidam de Venetiis Andreatius nomine*) emlegették²⁰ – ezt követően, 1300 tavaszán megszületett az elhatározás, hogy Martell Károly tizenkét éves fiát, Károlyt Magyarországra küldik, hogy a jogos örökségnek vélt trónt elfoglalja. Csakhogy, mire a herceg 1300 augusztusában partra szállt Dalmáciában, a politikai helyzetben gyökeres fordulat következett be.

Ennek lényegéről Petrus de Bonzano szeptember 18-án kelt leveléből értesülhetünk, akit III. András vélhetően azért küldött a pápai udvarba, hogy elérje Antal csanádi püspök esztergomi érsekké történő kinevezését.²¹ A diplomata velencei előkelőknek írott levelében beszámolt arról, hogy amikor még Magyarországon tartózkodott, III. András „egészséges volt, és értesült ugyan Károly király unokájának érkezéséről, de nem törődött vele. Henrik fiai eljöttek a királyhoz és Turcho²² feleségül kapta Henrik bán leányát; láttam, igen szép, s jelenlétemben mindenben megegyeztek. Trencsényi Máté és sok más báró, akik előbb lázadók és hűtlenek voltak, valamennyi püspök és a kalocsai érsek a király rendeletére a király úrral vannak. Sokan közülük még akkor is ott voltak a király udvarában, amikor én eljöttem”.²³

Tudjuk tehát, hogy mi történt, az azonban, hogy miért, homályban marad. Azt a megoldást, hogy III. András fegyverrel kényszerítette volna meghódolásra az oligarchák közül is a legfélelmetesebbeket, habozás nélkül elvethetjük, hiszen egy nagyszabású hadjáratnak nyoma maradt volna forrásainkban, arról nem is beszélve, hogy a Kőszegiek és Csák nembéli Máté legyőzéséhez egyszerűen nem volt elegendő a király rendelkezésére álló katonai erő, ami az előző évek során többször bebizonyosodott. Aligha gondolhatunk tehát másra, mint arra, hogy megegyezés jött létre a király és leghatalmasabb ellenfelei között: András valami olyat kínálhatott fel az oligarcháknak, amit azok többre értékelték, mint azt, amit az Anjouktól remélhettek.

A király ajánlatának lényegére nagy biztonsággal következtethetünk: III. András 1300 nyarán azzal az ajánlattal állította a maga oldalára hatalma legveszedelmesebb ellenfeleit, Kőszegi Ivánt és Csák nembéli Mátét, hogy elismerte őket az általuk ténylegesen birtokolt terület urának, s nádori címet adott nekik. Az is okkal feltehető, hogy Kőszegi ifjabb Henrik ugyanilyen módon megkapta a szlavóniai bánságot, míg Kán nembéli László az erdélyi vajdaságot. Ugyanakkor azonban – nyilván egyfajta ellensúlyként – András négy bizalmasát is hasonló kegyben részesítette: az 1298 és 1300 közötti években a méltóságot viselő nádorait, Rátót nembéli Rolandot, Pécs nembéli Apor és Ába nembéli Amadét, valamint az ugyanezen években országbíróként a királyi *curia* élén állt Ákos nembéli Istvánt. E megoldás forradalmian újnak tűnhet, valójában azonban korántsem jelentett radikális szakítást a korábbi kor-

19 1300. febr. 10.: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Collegit et digessit T[adija] SMIČIKLAS. II–XV. Zagrabiae, 1904–1934. (a továbbiakban CDCr) VII. 367.

20 1291: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. Szerk. WENZEL Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (a továbbiakban MDEA) I. 76.

21 1300. szept. 18.: ÁÜO V. 261., 1300. okt. 25.: uo. 262., 263–264.

22 Ti. III. András nagybátyjának, Albertino Morosininak az unokája, vö.: WERTNER Mór: *A Güssingiek*. Századok XXIX(1895). 140.

23 1300. szept. 18.: ÁÜO V. 260–261.

mányzati rendszerrel. Egy meghatározott területre szóló felhatalmazással rendelkező, s a királyhoz hűséges nádor helyzete a valóságban nem sokban különbözött egy engedelmes erdélyi vajdától vagy szlavóniai bánától, s arról, hogy a rendszer működőképes lehet, akár egy oligarchikus ambícióktól sem mentes előkelő esetében is, az erdélyi vajdaság élén álló, s uralkodójával soha összetűzésbe nem keveredő Kán nembéli László példája győzhette meg III. Andrást. Nem feledhető végül az sem, hogy a király voltaképpen semmi kockázatot nem vállalt, hiszen, ha számítása mégsem válik be, s a hat nádor közül valamelyik mégis ellene fordulna, gyakorlati szempontból nem lett volna annak jelentősége, hogy a nádori cím viselőjeként lázad-e fel vagy sem.

A 14. század elejéről ismeretes ugyanakkor olyan oklevél, amelynek szövege erőteljes bizonyosság az elmondottak mellett. Az okmány, amelyet I. Károly állíttatott ki 1304. május 6-án, azt a kiváltságot biztosította egy híve számára, hogy „egyetlen országunkban állított bíró: nádor vagy bárki más, legyen az ideiglenes vagy örökös” (*nullus iudex in regno nostro constitutus, palatinus vel quilibet alius, temporalis vel perpetuus*) nem ítélkezhet felette, mert ezt a jogot az uralkodó magának tartja fenn.²⁴ Ez a megfogalmazás nem hagy kétséget afelől, hogy I. Károly a nádorit is azon bírói joghatósággal járó méltóságok közé sorolta, amelynek az említett oklevél kiállítása idején „ideiglenes” (*temporalis*) – azaz az uralkodó „tetszése tartamára” (*durante beneplacito*) szóló – és „örökös” (*perpetuus*) – azaz a címet élethossziglan viselő – birtokosai vannak, miként a megyés ispán is lehetett, a 13. századból kimutatható gyakorlat szerint, részint „ideiglenesen állított” (*pro tempore constitutus*), részint „örökös ispán” (*comes perpetuus*). A III. András által nádori címmel felruházott hat személy, minden jel szerint, éppen ilyen, vélhetően az „örökös ispánság” mintájára²⁵ megalkotott „örökös nádor”-i címet kaphatott királyától 1300 nyarán. Ez volt III. András válasza az Anjou-trónkövetelő partraszálása miatt kialakult politikai válságra.

Mindez nemcsak azt magyarázza meg, hogy miért viselt egyidejűleg több személy is a 14. század első évtizedében nádori címet – a III. András által kiváltságoltakhoz hetedikként csatlakozott I. Károly nádora, Borsa nembéli Kopasz²⁶ –, de egyúttal arra a kérdésre is választ ad, hogy miért szálltak szembe az oligarchák olyan elszántan I. Károllyal még a legreménytelenebb helyzetben is: azt védelmezték, ráadásul egy idegennel szemben, amit királyi adományból a magukénak tudtak.

Uralkodása első másfél évtizedében – III. Andrásához hasonlóan – I. Károly is megpróbálkozott azzal, hogy valamiféle együttműködésre bírja rá az oligarchákat, még az elődje által adományozott nádori címeket is elismerte. 1314-ben azonban felhagyott e törekvéssel,²⁷ s kö-

24 1304. máj. 6.: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 91 155.

25 ZSOLDOS Attila: *Örökös ispánságok az Árpád-korban = Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. FONT Márta, FEDELES Tamás, KISS Gergely. Pécs, Molnár Nyomda és Kiadó Kft., 2010. 73–92.

26 ZSOLDOS Attila: *III. András hat nádora = Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan A. CABELLO, C. TóTH Norbert. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, 2011. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 68. sz.) 289–299.

27 ENGEL Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. Századok CXXII(1988). 104–108.

zel egy évtizeden keresztül szakadatlan, olykor az ország több pontján, egymással párhuzamosan folyó harcok árán számolta fel az oligarchák tartományait. 1314 végén elhódította a Borsáktól territóriumuk északi részét, 1315 elején békére kényszerítette az időközben meghalt Kán nembéli László fiait. 1316-ban felszámolta Kőszegi ifjabb Henrik fiának, Jánosnak a dél-dunántúli uralmát és Szlavónia egy részén is helyreállította a királyi hatalmat. A következő évben megsemmisítette a Borsák, valamint Kőszegi Iván unokája, Kőszegi András északnyugat-dunántúli tartományát, és leverte az Amadé-fiak második lázadását. 1318-ban újra Erdélyben folytak harcok, ahol a saját tartományukból már kiszorult Borsák és szövetségeseik támasztottak újabb lázadást. 1319-ben Kőszegi András támadt ismételten a király ellen, de a segítségére érkező osztrák lovagok sem mentették meg az újabb vereségtől. 1320–1321-ben megint Erdélyben ütötte fel fejét a lázadás. Mindeközben 1314-ben, 1317-ben és 1320-ban Csák nembéli Máté ellenében is sikereket ért el Károly, mind kisebb területre szorítva vissza annak hatalmát. Máté tartományát azonban csak a trencsényi nagyrú 1321 tavaszán bekövetkezett halála²⁸ után sikerült felszámolnia.²⁹

Abban, hogy I. Károlynak sikerült véghezvinnie azt, amivel Árpád-házi elődei sikertelenül próbálkoztak, több tényező együttes hatása jutott szerephez. A legjelentősebb ezek közül minden bizonnyal az volt, hogy az oligarchák nem fogtak össze ellene,³⁰ erre egyedül Csák nembéli Máté tett kísérletet a rozgonyi csata előtt, számottevő katonai segítséget nyújtva a lázadó Amadé-fiaknak.³¹ Ennek oka alighanem abban keresendő, hogy az 1310-es évekre az oligarchák tartományai elérték növekedési lehetőségeik végső határait. A továbbiakban már csak egymás rovására terjeszkedhettek volna, amit azonban igyekeztek elkerülni, másfelől viszont így nem is kínálhattak fel egymásnak semmit a segítség fejében.³²

28 BOTKA Tivadar: *Trencsényi Chák Máté nádor halálának éve és napja*. Századok VI(1872). 190–193.

29 Az események legrészletesebb összefoglalását lásd ENGEL: *i. m.*; sok részletben eltérő megoldásokat javasol KRISTÓ Gyula, lásd KRISTÓ Gyula: *I. Károly király barcai a tartományurak ellen (1310–1323)*. Századok CXXXVII(2003). 297–347. (a továbbiakban KRISTÓ 2003.).

30 Vö.: ENGEL: *i. m.* 108.

31 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. c. 196. (SRH I. 487–488.).

32 Másként látta e kérdést KRISTÓ Gyula, aki több példát is felhozott annak igazolására, hogy „a tartományurak [...] egymás segítségére siettek” (KRISTÓ 2003. 328–329., 332. [innen az idézet], 336.). Az említett esetekben azonban egyfelől rendre Ákos nembéli István fiai, illetve Peténye fia Péter tűnnek fel a segítséget adó „tartományurak” szerepében, ám ők semmiképp sem sorolhatók a Csák nembéli Mátehoz vagy Kán nembéli Lászlóhoz hasonlítható oligarchák közé, sőt, oligarcha voltak sem igazolható (Attila ZSOLDOS: *Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Hungarian Historical Review II(2013). 219–224.), aligha helyeselhető ugyanis az a felfogás, mely minden olyan személyre, aki a 13–14. század fordulója körüli évtizedekben összeütközésbe került a királyi hatalommal, oligarchaként tekint (vö.: ZSOLDOS Attila: *A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”*. Vasi Szemle LXIV(2010). 657.). Másfelől pedig az, hogy Mojs fia Mojs kapcsolatban állt Borsa nembéli Kopasszal (KRISTÓ 2003. 328.), nem értelmezhető két, egymástól független oligarcha szövetségének, hiszen Borsa nembéli Kopasz volt Mojs apósa (1318. aug. 9.: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény 254 779., vö.: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi JAKÓ Zsigmond. I–III. Bp., 1997–2008. II. 304. sz.).

Az oligarchák külpolitikai lehetőségei szintén alapvetően megváltoztak az 1310-es évek-re. IV. László uralkodása idején a későbbi III. Andrást fel lehetett léptetni trónkövetelőként – amint azt a Kőszegiek meg is tették legalább két esetben³³ –, III. András ellenében pedig az Anjou-kártyát lehetett kijátszani, amivel szintén a Kőszegiek próbálkoztak legtudatosabban.³⁴ A 14. század elején már csak a Borsák tettek kísérletet arra, hogy egy orosz herceget állítsanak trónkövetelőként I. Károllyal szembe,³⁵ ez a próbálkozás azonban, úgy tűnik, nem jutott túl a tervezgetés fázisán. Károly ezzel szemben már 1304-ben szövetségre lépett Rudolf osztrák herceggel,³⁶ amit annak utódával, Friggyessel is megújított,³⁷ s jó viszonyt alakított ki az 1311-ben cseh királlyá koronázott Luxemburgi Jánossal is.³⁸ Az oligarchák tehát nemcsak egymástól nem várhattak semmit, de számottevő külföldi segítségben sem reménykedhettek: ki-ki egyedül saját erejében bízhatott, ha Károly seregei megindultak ellene.

Ez az erő ugyanakkor fogyatkozóban volt. Mindaddig, amíg az oligarchák csillaga felfelé ívelő pályán volt, hatalmuk territóriumuk nemességére komoly vonzerőt gyakorolt, ami azonban idővel szemlátomást megkopott. 1316-ban még az oligarchák leghatalmasabbikának, Csák nembéli Máténak is egy tartománya erejét apasztó lázadásszerű konfliktussal kellett szembenéznie;³⁹ a bizonytalan fogalmazást az indokolja, hogy ennek részleteiről túl keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy Máté végül úrrá lett e nehézségen. Mások nem a nyílt szembenállást, hanem a tartományból való elmenekülést választották, s magától értetődő, hogy ők Károly fegyveres híveinek számát gyarapították.⁴⁰ A király minden jel szerint felismerte az ebben rejlő lehetőségeket: a Borsák gyors leverésében nem lebecsülhető szerepe volt annak, hogy vezető familiárisaik egy részét a maga oldalára sikerült állítania még a fegyveres összecsapás előtt.⁴¹ A Kőszegi ifjabb Henrik, majd a fiai által ellenőrzött Délkelet-Dunántúl visszafoglalásában szintén kulcsszerep jutott annak, hogy a Kőszegi-familiárisok közül

33 1278. máj. 27.: CDCr VI. 244., 1278. jún. 12.: uo. 245–246., 1286. jún. 6.: uo. 555–557., 1287. jún. 8.: UB II. 204.

34 1292. jan. 5.: MDEA I. 81., 1292. ápr. 12.: UB II. 268.

35 1317. jan. 2.: AO I. 412., 1321. febr. 10.: CD VIII/2. 293., vö.: ENGEL: *i. m.* 114.

36 1304. aug. 24.: CD VIII/1. 158–159., vö. még uo. 160–161.

37 1314. júl. 23.: CD VIII/7. 108. – I. Károly és az osztrák hercegek viszonyának alakulására lásd Renáta SKORKA: *With a Little Help from the Cousins – Charles I and the Habsburg Dukes of Austria during the Interregnum*. Hungarian Historical Review II(2013). 243–260.; SKORKA Renáta: *A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt*. Történelmi Szemle LV(2013). 451–470.

38 (1312.) júl. 19.: *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327)*. Hrsg. Heinrich FINKE. I–III. Berlin–Leipzig, 1908–1923. (a továbbiakban *Acta Aragonensia*) I. 322–325., vö.: ENGEL: *i. m.* 96.

39 1316. febr. 25.: *Oklevelek a Csák-territórium történetéhez. Diplomata historiam domini Matthaei de genere Chak illustrantia*. Közrebocsátják KARÁCSONYI Béla, KRISTÓ Gyula. Szeged 1971. (*Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXXVI.*) 15., 1316. szept. 26.: uo. 16., 17., 17–18., 18., 19.

40 L. pl. 1319. jún. 21.: AO I. 520–523., 1329. máj. 1.: uo. II. 403–404.

41 Az álltak közé tartozott I. Károly későbbi nádora, Debreceni Dózsa (ZSOLDOS Attila: *Debrecen mint igazgatási központ a 14. század elején = Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. BÁRÁNY Attila, PAPP Klára, SZALKAI Tamás. Debrecen, Alföldi Nyomda Zrt. Méliusz Műhelye, 2011. 50–51.), egy másik példára lásd 1325. máj. 30.: DL 1045.

jónéhányan átálltak Károly oldalára.⁴² A jelenség más oligarchák familiárisai körében hasonlóképpen előfordul.⁴³ Az idők változását pontosan jelzi, hogy korábban éppen ellentétes esetről van tudomásunk: Trencsén várát 1296–1297 fordulóján annak királyi várnagya játszotta át Csák nembéli Máté kezére.⁴⁴

A familiáris azon döntését, hogy elhagyja urát, nyilvánvalóan számos tényező mérlegelése alakította ki, s ezek felderítése ma már jószerével lehetetlen. Két feltevés azonban megközelíthető e tekintetben. Egyfelől bizonyosra vehető, hogy Károly 1312-ben kezdődő katonai sikerei világossá tették: van kihez csatlakozni, ha valaki szabadulni akar az őt urához fűző kötelékektől: ennyiben, de csak ennyiben, valóban döntő jelentőségű volt Károly rozgonyi győzelme. Másfelől a familiárist e kötelékek az urához fűzték, de nem annak fiaihoz, márpedig Károly többnyire a tartományt felépítő oligarcha fiaival került szembe, s nem magával az oligarchával.⁴⁵ Jellemző példaként említhető, hogy Aba nembéli Amadé egykori vezető familiárisai közül hozzátétőleg ugyanannyian harcoltak már 1312-ben, Rozgonyinál Károly seregében, mint az Amadé-fiak oldalán, s ez utóbbiak közül többen a rozgonyi vereséget követően tértek meg a király hűségére, tovább siettetve az Amadé família felmorzsolódásának közvetlenül az oligarcha halála után megindult folyamatát.⁴⁶ Könnyebb volt tehát egy oligarchikus tartományt felépíteni, mint egyben tartani.

I. Károly azon törekvése, hogy az oligarchák familiárisait a maga oldalára állítsa, tanulási folyamat eredménye volt. Az utolsó Árpádok – IV. László és III. András – magukkal az oligarchákkal törekedtek megegyezésre, ha nem volt más lehetőségük, s uralkodása elején Károly is követte példájukat. Az V. Kelemen pápa által 1307-ben legátusként Magyarországra küldött Gentilis bíboros személyesen tárgyalt Csák nembéli Mátéval, hogy rábírja Károly uralmának elfogadására.⁴⁷ Az eredmény ugyanaz volt, mint IV. László és III. András hasonló próbálkozásai esetében: az oligarcha egy ideig késznek mutatkozott együttműködni az uralkodóval, majd újra a nyílt konfliktus vállalása mellett döntött.⁴⁸ I. Károly a megfelelő következtetést vonta le az esetből: az utolsó Árpádokkal ellentétben a továbbiakban nem az oligarchákat, hanem azok familiárisait törekedett megnyerni magának. Ez a megoldás működőképesnek bizonyult, s jelentősen hozzájárult Károly végső sikeréhez.

Nem mellőzhető végezetül annak megfontolása sem, hogy az egyéni képességek mennyiben befolyásolták az események menetét. Rossz döntéseivel IV. László fokozatosan szembe-

42 ENGEL: *i. m.* 113.

43 1321. nov. 28.: CD VIII/2. 296–297., 1324. ápr. 7.: AO II. 124–126., 1325. dec. 4.: HO I. 137–143. stb.

44 KRISTÓ Gyula: *Csák Máté tartományúri hatalma*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. 36.

45 Aba nembéli Amadé 1311. szept. 8. előtt, Kőszegi ifjabb Henrik 1310. máj. 5. előtt, Kőszegi Iván 1308. ápr. 5-én, Kán nembéli László valamikor 1315. aug. 12. előtt halt meg, lásd ZSOLDOS 2011. 282., 308., 315., KRISTÓ 2003. 320.

46 ZSOLDOS Attila: *Kassa tüzszai. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba nembéli Amadé familiájáról*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 361–362.

47 1308. nov. 10.: *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311*. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus secundus. Vatikáni Magyar Okirattár. Első sorozat. Második kötet.) Budapestini 2000. (a továbbiakban *Acta Gentilis*) 112–115.

48 1311. júl. 6.: *Acta Gentilis* 384–391.

fordította magával mindazokat, akiktől támogatást remélhetett volna, s különösen nagy visszataszítást keltett az országban élő kunokkal fenntartott kapcsolata – IV. László anyja egy kun előkelő lánya volt –, mely olyan botrányosra sikeredett, hogy halála után IV. Miklós pápa vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, egyáltalán keresztényként halt-e meg a király.⁴⁹ III. András jóval megfontoltabb uralkodónak bizonyult: önmagában az a tény, hogy egy számára idegen környezetben – s jó ideig teljes külpolitikai elszigeteltségben – tíz éven át képes volt fenntartani uralmát, erre vall. Váratlan halála miatt azonban politikai életműve torzóban maradt. Károlyt az juttatta jelentős előnyhöz III. Andrással szemben, hogy ő Magyarországon vált felnőtté, s minden jel szerint alaposan beletanult a helyi viszonyokba. Ennek érzékeltetésére elegendő arra utalni, hogy bár egy 1301 végéről származó feljegyzés szerint a kunok Károlyt támogatták a magyar trón megszerzésében (*dicitur, quod Cumani sunt cum eo*),⁵⁰ az oligarchák ellenében vívott harcaiban mégsem használta fel a kunok nem lebecsülhető katonai erejét egyetlen alkalommal sem.⁵¹ Nyilvánvaló: pontosan felmérte, hogy milyen politikai következményekkel járna, ha a kunokat küldené ellenük. Nélkülözhetetlen uralkodói képességről tanúskodik az is, hogy biztos szemmel választotta ki azokat a bizalmasait, akik aztán évtizedeken át híven szolgálták.⁵²

Károly azon 1314. évi döntése ugyanakkor, hogy a megegyezéssel való további kísérletezés helyett leszámol az oligarchákkal, nem a tartományok léte ellen irányult, hanem visszatérés volt az ország kormányzásának Árpád-kori modelljéhez: a hatalom a királyé, bárki más csak akkor juthat hozzá, ha az uralkodó kész részt adni neki abból.

WHY KING CHARLES?

Keywords: *political history, royal authority, oligarchs, the last Arpadians, Charles I.*

The study analyzes the strategy used by Hungarian kings from the late 13th–early 14th century against the oligarchy which started to act as an independent political factor. During the time of the last Arpadians, the royalty tried to come to an arrangement with the oligarchs, but sometimes military actions came to the fore, with less success. At the beginning even Charles I tried the same strategy, but in 1314 he decided to militarily eliminate of the oligarchy. The study presents the circumstances which turned his undertaking into a success. The most important cause was that the oligarchs couldn't expect military aid neither from abroad, nor from each other; in the meantime Charles succeeded to turn the majority of the nobles against them.

49 1290. szept. 23.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino THEINER. I–II. Romae, 1859–1860. I. 369. – IV. László uralkodására újabban lásd Szűcs: i. m. 279–321.*

50 (1301.) dec. 9.: *Acta Aragonensia* I. 112.

51 Jellemző módon a Borsák oldalán viszont harcolt egy közelebről nem ismert, Aydud nevű kun, lásd 1329. máj. 1.: *AO* II. 404.

52 ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Bp., História – MTA Történettudományi Intézete, 2001. (História Könyvtár – Monográfiák 17.) 124–125.

DE CE REGELE CAROL?

Cuvinte-cheie: *istorie politică, puterea regală, oligarhii, ultimii Arpadieni, Carol I*

Studiul analizează strategia aplicată de către regii Ungariei la sfârșitul sec. 13–începutul sec. 14 față de oligarhia care începuse să acționeze din ce în ce mai independent față de puterea regală. În perioada ultimilor regi Arpadieni s-a încercat atât încheierea unor înțelegeri cu oligarhii, cât și – cu mai puțin succes – întreprinderea unor acțiuni militare. La începutul domniei sale Carol I. a implementat aceeași strategie, însă în 1314 a decis eradicarea oligarhiei prin acțiuni militare. Studiul enumeră de asemenea factorii care au înlesnit succesul acestei strategii, cel mai important dintre aceștia fiind faptul că oligarhii nu se puteau baza pe ajutor militar din afara granițelor, nici din partea celorlalți oligarhi, în timp ce Carol s-a aliat cu majoritatea nobilimii aflată odinioară în serviciul oligarhilor.